

При цьому йдеться не про повернення до архаїчних методів землеробства, а про новітні технології з широким застосуванням комп'ютерних систем (в тому числі перспективним є напрямок впровадження у хліборобство систем глобального позиціонування GPRS та ін.), використання мікроорганізмів для боротьби зі шкідниками, біогумусу для удобрення полів, біогазів для використання на фермах та ін.

Питання екологічного маркетингу взагалі не викликає сумніву і ринкова привабливість екопродуктів неодноразово доводилась численними ринковими дослідженнями.

Більшість підприємств прагнуть до розширення виробництва і підвищення рівня прибутковості і добре усвідомлюють значний потенціал інновацій. У цій ситуації, як і в багатьох інших, визначальне місце належить державі, яка здатна за допомогою своїх інструментів та методів створити сприятливе середовище для розвитку приватного бізнесу у потрібному напрямку, впровадити ефективну систему створення, використання та дифузії інновацій, що приведе до випереджаючого розвитку окремих економічних кластерів, розвитку перспективних галузей і утвердить Україну на вигідній позиції у світовому співтоваристві.

Література

1. Гаман Н. Державна підтримка фінансування інновацій// Економіка України. – 2004, № 8. – С. 44-49.
2. Данилишин Б., Чижова В. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України// Економіка України. – 2004, № 2. – С. 4-11.
3. Мусіна Л.О. Пріоритетні напрямки науково-технологічної та інноваційної політики// Формування ринкових відносин в Україні. – 2003, № 9. – С. 3-11.
4. Поплавська Ж., Поплавський В. Інноваційний процес в Україні: реалії та можливості// Вісник НАН України. – 2003, № 6. – С. 12-20.
5. GUS 2001 CIS-type (comprehensive) survey on innovation in industry (based on the CIS-2 questionnaire. – <http://www.stat.gov.pl/english/index.htm>.
6. UK Innovation Survey 2001. – <http://www.statistics.gov.uk/>.
7. EUR 20904 – Efficiency of innovation policies in high technology sectors in Europe (EPOCHITE). – Luxembourg: Office for Official Publications of the European communities. – 2003-85 p. ISBN 92-894-5466-0.

УДК 338.1: 91 *Доц. В.І. Сапич, канд. екон. наук – Сумський національний аграрний університет*

СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Розглянуто реформування відносин земельної власності в Україні. Зроблено висновок, що за сучасних умов потенціал приватної власності на землю можливо реалізувати тільки за наявності регульованого державою ринку земельних ресурсів.

Ключові слова: приватна власність, земля, реформування, земельний ринок.

Doc. V.I. Sapich – Sumy National Agrarian University

Formation of Private Property Relations in the Land Market

The reformation of private property relations in Ukraine are considered. The author states that today the potential of private property relations in the land market will be realized if the government will regulate the land market.

Keywords: private property, land, reforms, land market.

Формально право приватної власності на землю було проголошено в Україні ще Земельним кодексом у редакції від 13 березня 1992 р. [1, с. 744]. По суті ж з 1993 р. почалася приватизація тільки земельних ділянок, що знаходилися у користуванні для ведення особистого підсобного господарства, будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель, садівництва, дачного й гаражного будівництва [2, с. 258]. Усього 10,4 млн. громадян змогли приватизувати земельні ділянки, які раніше знаходилися в їх користуванні [3, с. 165]. У наступні роки додаткові земельні ділянки для ведення особистого підсобного господарства отримали понад 1,9 млн. громадян [3, с. 170].

Земля, яка знаходиться у власності громадян для ведення особистого підсобного господарства, була і залишається такою, що найбільш ефективно використовується. У 1991-95 рр. громадяни України мали в особистому користуванні 12,8 % загальної площі сільськогосподарських угідь, а середньорічне виготовлення валової продукції в них становило 40,9 %, в тому числі продукції рослинництва – 36,9 % і тваринництва – 44,2 % [розраховано на основі: 3, с. 256; 4, с. 24, 33]. Надалі земельна площа особистих підсобних господарств збільшилася і підвищилось їх значення у сільськогосподарському виробництві. Так, у 2003 р. господарства населення України займали 30,6 % загальної площі сільськогосподарських угідь, а вироблялось в них 66,0 % валової продукції, в тому числі продукції рослинництва – 61,5 % і тваринництва – 72,2 % [розраховано на основі: 5, с. 44, 57]. За радянських часів особисті підсобні господарства громадян значною мірою підтримувалися за рахунок колгоспів і радгоспів (використання техніки, кормів, добрив і т.ін.). У теперішніх умовах такі "дотації" господарствам населення зникли, але, незважаючи на це, вони показують значно більш високу ефективність порівняно з новоутвореними на місці колгоспів і радгоспів підприємствами. Якщо у 2003 р. в Україні сільськогосподарські підприємства забезпечили з 1 га сільгоспугідь вихід валової продукції на 991 грн., то в особистих підсобних господарствах цей показник становив 2851 грн., тобто у 2,9 раза більше¹. Це свідчить про те, що відносини приватної власності дають змогу більш ефективно використовувати землю та інші ресурси.

Земельним кодексом України у редакції від 13 березня 1992 р. було передбачено, що землі, які знаходяться у користуванні колгоспів і радгоспів, передаються їм у колективну власність [1, с. 744]. Відповідно, як форма, колективна власність на землю сільськогосподарських підприємств була введена у 1993 р. у Закон України "Про власність" [6, с. 658]. Близько 26 млн. га сільськогосподарських угідь, що становило майже 61 % від їх загальної площі, було передано у колективну власність сільгосппідприємствам [3, с. 165]. Впровадження колективної власності супроводжувалася видачею членам трудових колективів земельних сертифікатів, в яких вказувались розмір земельного паю в умовних кадастрових гектарах і його грошова оцінка. Земля в натурі не виділялась. Це означало, що землі, які використовувались сільськогосподарськими підприємствами, свого конкретного власника не отримали. Принцип "земля тим, хто її обробляє" не було реалізований.

¹ розраховано на основі [5, с. 45, 57]

Передача землі у колективну власність сільськогосподарським підприємствам не покращила стану господарювання в аграрному секторі економіки. У 1990-і рр. спостерігалось постійне зниження виробництва сільськогосподарської продукції. Найбільшого скорочення сільськогосподарське виробництво досягло у 1999 р. У цьому році відносно середнього рівня 1989-91 рр. воно становило тільки 55 % [7, с. 301]. У цей період поряд з невизначеністю відносин земельної власності на розвиток сільського господарства негативно впливала і дія ряду інших істотних чинників (різке посилення диспаритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, відсутність державної підтримки сільськогосподарських виробників, вкрай недостатні обсяги кредитування сільгосппідприємств). Необхідно зазначити, що знаходячись в таких самих умовах господарства населення не скоротили обсяги виробництва, а навіть забезпечили його приріст. Середньорічне виготовлення продукції у господарствах населення України у 1995-99 рр. збільшилось порівняно з 1990 р. на 3,8 % [розраховано на основі: 3, с. 256; 7, с. 47].

Низька ефективність роботи сільськогосподарських підприємств, заснованих на колективній формі власності на землю, вбачалась ще у середині 1990-х рр. Указ Президента України від 10 листопада 1994 р. "Про невідкладні заходи з прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" надавав кожному члену колективного сільськогосподарського підприємства "право безперешкодно вийти з нього та одержати безкоштовно у приватну власність свою частку землі (пай) у натурі (на місцевості)" [8, с. 33]. Нові власники землі могли "добровільно створювати на базі належних їм земельних ділянок спільні сільськогосподарські підприємства, асоціації, спілки, акціонерні товариства, інші кооперативні підприємства і організації, передавати ці ділянки у спадщину, дарувати, обмінювати, здавати під заставу, надавати в оренду і продавати громадянам України без зміни цільового призначення земельних ділянок" [8, с. 33-34]. Проте, на жаль, цей Указ не отримав подальшого законодавчого, організаційного і матеріального забезпечення, і в наступні п'ять років криза сільськогосподарського виробництва продовжувала поглиблюватися.

Передумови для докорінної зміни відносин земельної власності створив Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" [9, с. 11-13]. Якщо раніше відносини земельної власності охоплювали три форми – державну, колективну і приватну, то тепер тільки дві – державну і приватну.

Принципово, що товарне виробництво сільськогосподарської продукції в основному розміщується на землях, що знаходяться у приватній власності. Реалізація даного Указу дозволила реорганізувати колективні сільськогосподарські підприємства на основі приватної власності на землю у формування ринкового типу. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств призвело до утворення різних за своєю організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання (табл. 1).

Реформування колективних сільськогосподарських підприємств на основі приватної власності на землю сприяло перерозподілу земельних ресурсів

у користування більш ефективних господарських суб'єктів. Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. надав усім членам колективних сільськогосподарських підприємств право вільного виходу з цих підприємств з оформленням державного акту приватної власності на землю, який у натурі виділяє земельну ділянку відповідно до земельного паю. Важливо, якщо з існуючого підприємства бажає вийти група власників землі для спільного господарювання в межах новоутвореного формування або передачі своєї землі в оренду іншому підприємству, то земля їм повинна виділятися єдиним масивом [9, с. 12].

Табл. 1. Організаційно-правові форми господарюючих суб'єктів у сільському господарстві України у 2003 р. [розраховано на основі: 5, с. 50, 120]

Організаційно-правові форми господарюючих суб'єктів	К-сть, одиниць	У % до загальної кількості
Усього	53272	100,0
<i>в тому числі:</i>		
▪ господарські товариства;	5709	10,7
▪ приватні підприємства;	2505	4,7
▪ виробничі кооперативи;	1452	2,7
▪ фермерські господарства;	43016	80,7
▪ державні підприємства;	294	0,6
▪ підприємства інших форм господарювання	296	0,6

При передачі землі в оренду підприємство має укласти із земельним власником договір, згідно з яким розмір орендної плати повинен бути не менше 1 % грошової оцінки орендованої землі [9, с. 11]. Власник землі отримав можливість реалізувати своє право приватної власності на землю. Для господарюючих суб'єктів земля стала платним ресурсом. Така зміна відносин земельної власності істотно поліпшила результати діяльності сільгоспідприємств, що реорганізувались протягом грудня 1999 – квітня 2000 рр. (табл. 2).

Табл. 2. Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України [розраховано на основі: 5, с. 41, 47; 7, с. 47, 53].

Показники \ Роки	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	38244	33005	32080	31426	24797	22935	21815	18949
Середньорічна кількість робітників, тис. чоловік	4881	3801	2791	2615	2475	2131	1774	1436
Вихід валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь (у порівняльних цінах 2000 р.)								
– грн.	1979	1132	751	698	853	11055	1143	991
– у %	100,0	57,2	37,9	35,3	43,1	5,8	57,8	50,1
Продуктивність праці								
– у розрахунку на 1 га середньорічного виробника, грн.	15505	9830	8628	8386	8546	11897	14059	13080
– у %	100,0	63,4	55,7	54,1	55,1	76,7	90,7	84,4
Рівень рентабельності, %	37,3	10,6	-28,3	-22,1	9,0	5,0	-1,9	-0,03

Незважаючи на скорочення земельних і трудових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні новоутворених підприємств, ефективність їх вико-

ристання помітно зростає. Так, середньорічний вихід валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь у 2000-03 рр. збільшився порівняно з 1998-1999 рр. на 41,2 %. Рівень продуктивності праці за цей період зріс на 14,0 %.

Зараз сільськогосподарські підприємства ще не забезпечують показників господарювання рівня 1990 р., оскільки в той час їх діяльність вирішальною мірою визначалась двома чинниками, що нині відсутні. Це значні державні капіталовкладення у сільське господарство і закупівля майже всієї виробленої сільськогосподарської продукції за високими державними цінами, що гарантували незбитковість виробництва. Ці чинники несумісні з ринковою економікою, але їх дія ще позитивно впливала на діяльність сільгосп підприємств у 1990-95 рр. Головне, що значно погіршило стан аграрного сектора у 1990-х рр., – це посилення диспаритету цін. У 1996 р. порівняно з 1990 р. співвідношення індексів цін на промислову і сільськогосподарську продукцію збільшилось у 4,2 раза, а з будівельно-монтажних робіт – у 5,7 раза [3, с. 227]. Вільне ринкове ціноутворення при невизначеності відносин власності на землю й майно сільгосп підприємств до кінця 1990-х рр. суттєво перетворило їх у банкрутів, що й зумовило необхідність їх подальшої реорганізації.

Результати діяльності новостворених сільгосп підприємств, особливо за період 2002-03 рр. показують, що тільки юридичного факту передачі у приватну власність землі, яка знаходилась раніше в їх користуванні, недостатньо. Відносини приватної власності повинні мати конкретні напрями своєї реалізації. Перший з них – це самостійне ведення господарської діяльності і отримання доходу, який би давав змогу відтворювати її в необхідних розмірах. Другий – можливість вільного розпорядження землею, тобто землевласник сам вирішує, яким чином має використовуватися його земля – вести на ній господарювання, здавати в оренду, продавати, дарувати тощо.

За даними Державного комітету з земельних ресурсів України на 01.07.2003 р. земельні сертифікати отримали 6,8 млн. громадян, з них – 5,2 млн. передали свої ділянки в оренду. Необхідно зазначити, що 4,0 млн. договорів оренди укладено з господарствами, які володіли цією землею раніше, тобто 59 % землі залишилося у колишніх землекористувачів. Понад 1,2 млн. договорів оренди укладено з іншими суб'єктами господарювання, в тому числі 321 тис. – із фермерськими господарствами. Перерозподіл землі на користь нових землекористувачів – тенденція, що посилюється. За два роки до цього новим суб'єктам господарської діяльності було передано в оренду тільки 969 тис. земельних паїв, із них 269 тис. – фермерам.

У теоретичному плані визнано, що земля є товаром і її вартість має враховуватися при формуванні норми прибутку, цін і податків [10, с. 3-4; 11, с. 26,28; 12, с. 6]. Практично ці положення можна реалізувати тільки через функціонування ринку землі. Відповідно до нового Земельного кодексу України у редакції 2001 р. купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення мала розпочатися з 1 січня 2005 р. [13, с. 67]. Законом України "Про внесення змін до Земельного кодексу України" від 6 жовтня 2004 р. №2059-IV термін дії мораторію на купівлю-продаж земельних часток (паїв) пролонговано до 1 січня 2007 р. [14, с. 9].

Говорячи про необхідність купівлі-продажу землі, варто наголосити, що держава повинна забезпечити цивілізований, регульований механізм функціонування ринку земельних ресурсів. У середньому в Україні грошова оцінка одного земельного паю становить близько 35 тис. грн. При надміру в низьких грошових доходах основної частини власників земельних сертифікатів (дві третини з них – пенсіонери) існує ймовірність купівлі землі за заниженими цінами. Тому необхідно, щоб держава регулювала рівень цін на землю, порядок розрахунків, а головне – визначала категорії потенційних покупців. На наш погляд, земля повинна в основному продаватися особам, що займаються сільськогосподарським виробництвом. Зміна цільового використання сільськогосподарських земель повинна відбуватися тільки за рішеннями сільських, селищних та міських рад.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. сільськогосподарське виробництво велось визначальною мірою за рахунок застосування фізичної праці і речових чинників виробництва, що відтворювались у межах сільського господарства. У таких умовах власник землі усвідомлював, що результати господарювання в основному залежать від ефективності його праці. Приватна власність на землю за таких обставин виступала достатнім мотивом підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. На рубежі ХХ – ХХІ ст. результати господарської діяльності аграрного сектора економіки з кожним роком дедалі більше залежать від суміжних з ним галузей. Стимулююча функція відносин приватної власності у сільськогосподарському виробництві послаблюється в міру загострення проблем нееквівалентності обміну між сільським господарством та промисловістю, а також у зв'язку із недостатнім фінансовим забезпеченням аграрних підприємств.

У сучасних умовах приватна власність на землю зможе реалізувати свій позитивний потенціал тільки за наявності регульованого державою ринку земельних ресурсів, який буде сприяти перерозподілу землі у власність більш ефективних землекористувачів, розширенню кредитування сільгоспвиробників через розвиток іпотеки, зменшенню диспаритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

Література

1. **Земельний кодекс України**// Відомості Верховної Ради України, 1992 р, № 25.
2. **Декрет Кабінету Міністрів України "Про приватизацію земельних ділянок"** від 26 грудня 1992 р. № 15-92// Відомості Верховної Ради України, 1993 р, № 10.
3. **Україна за роки незалежності.** – К.: Нора-принт. – 1999. – 462 с.
4. **Статистичний щорічник "Сільське господарство України"** за 1998 рік// Держком. статистики України. – К.: Наука, 1999. – 462 с.
5. **Статистичний щорічник "Сільське господарство України"** за 2003 рік// Держком. статистики України. – К.: Либідь, 2004.
6. **Закон України "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Украины"**// Ведомости Верховной Рады Украины, 1993 г. № 26.
7. **Статистичний щорічник "Сільське господарство України"** за 2002 рік// Держком. статистики України. – К.: Либідь, 2003.
8. **Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва"** від 10 листопада 1994 р. № 666/94// Законодавство України про земельні ділянки. Аграрне законодавство України, вип. 2// Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997, № 6.

9. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 р. № 1529/99// Офіційний вісник України – 1999, № 49.

10. Саблук П. Економічні інтереси як основа розвитку аграрного виробництва// Економіка АПК. – 2004, № 8. – С. 3-6.

11. Федоров М. Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення// Економіка АПК. – 2003, № 1. – С. 25-31.

12. Месель-Веселяк В. Реформування аграрного сектора України// Економіка АПК. – 2003, № 5. – С. 3-8.

13. Земельний кодекс України// Офіційний вісник України – 2001, № 46.

14. Закон України "Про внесення змін до Земельного кодексу України" від 6 жовтня 2004 р. № 2059-IV// Офіційний вісник України – 2004, № 48.

УДК 339.923:061.1:504.003.1(477.42)

Аспір. О.М. Яценко – Державний
агроекологічний університет, м. Житомир

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто актуальну тему інтеграції аграрної економіки України в Європейський Союз. Визначено чотири основних чинники, що впливають на механізм інтеграції України в глобальне конкурентне середовище, це політичний, економічний, соціальний та екологічний, які стримують процес євроінтеграції в аграрному секторі регіону.

Ключові слова: Євроінтеграція, геоэкономика, геостратегія, зовнішньоекономічні пріоритети.

Doctorate O. Yatsenko – State Agro-Ecological University, Zhytomyr

The ecological and economical aspects of market transformations of agrarian sector of Zhytomyr region in the context of eurointegration

The article highlights the actual problem of the integration of Ukrainian agrarian economy in European Union. Four main factors (political, economical, social and ecological) are identified, they affect the mechanism of integration of Ukraine in a global competitive sphere and restrain the eurointegrative process in agrarian sector of the region.

Keywords: European integration, geoeconomics, geostrategy, priorities of international economics.

Постановка та стан вивчення проблеми. На початку третього тисячоліття одним з основних пріоритетів зовнішньоекономічної політики України стала інтеграція до Європейського Союзу. Якість життя населення є одним з показників соціального добробуту суспільства та істотно залежить від можливостей реалізації потенціалу сучасного покоління і задоволення потреб у різних сферах життя, особливо в галузі АПК.

Досвід західноєвропейської інтеграції і деяких інших економічних угруповань, які успішно розвиваються, вказує на те, що основи цих процесів закладаються на мікрорівні. У контексті формування стратегії й тактики міжнародної інтеграції України в ЄС доцільно проаналізувати економічні показники кожної області з врахуванням екологічних аспектів, адже проблема екологізації економіки на сучасному етапі є дуже гострою, особливо для України. Проводити ефективну політику невиснажливого розвитку у державі досить важко